

(SOCIALINIAI) LY I VAIDMENYS – (angl. *Gender roles*, vok. *Geschlechterrolle*, pranc. *Rôle de genre*). Socialiniuose ir humanitariniuose moksluose socialiniai lyi vaidmenys žymi visuomenės l kesius, kaip, atsižvelgiant socialines ekonomines s lygas ir kult rines tradicijas, turi elgtis, m styti moterys ir vyrai, koks turi b ti darbo pasidalijimas tarp ly i . Ly i vaidmenys nurodo tik tin , laukiam darbo pasidalijim tarp ly i ir su lytimi susijusias taisykles, kurios reglamentuoja socialin s veik – moter ir vyr bendravim ir tarpusavio santykius. Ly i vaidmenys yra viena iš socialini vaidmen r ši . Pastarosios aprašomos socialin se vaidmen teorijose. Remiantis Reiter 1975 m., kiekviena visuomenin sistema biologin lyt transformuoja žmogiškosios veiklos produktus, kuriuose patenkinami naujai atsiradusieji poreikiai. Prigimtini biologini skirtum tarp ly i b tis bei iš moter ir vyr , socialini praktik pagalba konstruojama socialin lytis (*gender*), orientuoja socialinius ly i vaidmenis, kurie asocijuojasi su moteriškumu arba vyriškumu, k ankstesn karta vadino prigimties vaidmenimis (*sex roles*). Skiriami tradicinis arba patriarchalinis ir, šiuolaikinis, arba egalitarinis poži iriai ly i vaidmenis. Patriarchaliniam poži iriui b dinga nuostata, kad socialiniai moter ir vyr vaidmenys, s lygoti žmoni visuomen s diferenciacijos pagal biologinius ypatumus, skirtingus geb jimus, nat ralizuojami ir esencializuojami. Teigiama, jog moterys ir vyrai es genetiškai užprogramuoti atlikti skirtingus vaidmenis. Moterys ir vyrai ne tik apibr žiami kaip nat raliai skirtingi, bet sugestijuojama, kad nat rali tvarka priklauso nuo ly i hierarchijos, kurioje dominuoja vyrai (R. Alsop), kurie kontroliuoja moter seksualum , fertikum šeimoje, vadovauja j ekonominiam gyvenimui, kur vyrai išnaudoja moter darb . D l biologini reprodukcin savybi moteriai priskiriama atsakomyb už vaik aukl jim , orientuojant žemesnius karjeros l kesius, nekonkuravim su vyrais darbo rinkoje. S moningai ir nes moningai pagal atliekam socialin vaidmen diferencijuojamos moter ir vyr veiklos, statusai, teis s ir pareigos. Pasak P. Bourdieu, tik ti, kad vadinamieji biologiniai reprodukcijos faktai yra lytinio darbo pasidalinimo, kuris suteikia svarbias gyvenimo užduotis vyrams ir ne tokias svarbias moterims, priežastimi, reiškia b ti apimtam/-ai falocentrin s minties. Tikroji šio „biologizmo“ strategijos funkcija – užmaskuoti socialiai sukurtus galios santykius tarp ly i ir pateikti nekvestionuojamus pasidalinimus tarp moter ir vyr , nepakankam reprodukcijos darb , kurios atlieka moterys nam kyje, vertinim ir ignoravim ekonomin je statistikoje. Pagal Giddens socialiniai ly i vaidmenys visuomet susieti su atitinkama normatyvine sistema, kuri asmuo savaip sisavina, formuoja savo s mon je ir elgesyje per socializacijos institutus – šeim , mokykl , žiniasklaid , popkult r . Tokiu b du ly i vaidmenys sociume traktuojami kaip elgesio modelio išorin raiška, sudaran i galimyb aplinkiniams priskirti individ moteriškai ar vyriškai ly iai. Anot Macumoto, vaidmuo - tai laipsnis, kuriuo individas perima specifines lytims b dingas elgesio formas, s lygojamas atitinkamos kult ros. Bet kurioje visuomen je laki tez „b ti moterimi“ reiškia vaidinti vien socialin vaidmen , o „b ti vyru“ – atlikti visai kit vaidmen , atitinkant šios visuomen s normoms. Tradicin se visuomen se vyr ir moter vaidmenys esmingai skiriasi, tiksliau esti poliariniai. Iš moters išugdytos vertybi sistemos skal s pirmiausia tikimasi motinos, žmonos/partner s, nam šeiminink s, nam židinio saugotojos, t.y. šeimos glob jos vaidmens. Visi kiti vaidmenys moterims tur t b ti antraeiliai ir netur t trukdyti atlikti pagrindin moters vaidmen . Friedan B. laimingoji nam šeiminink , prisidengusi „moteriškuoju žavesiu“ (*feminine mystique*), patriarchališkai m stant, privalo aukotis šeimai, pad ti vyrui kopti karjeros laiptais, aukl ti vaikus, nešti nam pareig naš , kas vairi taut kult rose diegta 3K (Kuche, Kirche, Kinder) kode arba „meil , vaikai ir namai,- tai moters pasaulis“. Taigi, pasak Crosby, t siasi motinyst s idealizacija, primenanti s moksl visai neatskleisti koks tai sunkus ir atsakingas darbas. Tuo tarpu visuomen s l kes iai vyrams visai priešingi. Tikimasi s kmingo profesini vaidmen atlikimo viešoje, galios, sprendim pri mimo, globalios ir glocalios politikos erdv je bei

laukiama, kad vyras materialiniai aprūpins šeimą, bet jam negalima patikėti prižiūrėti vaikų, nes jis nesugebės.

Egalitarinis pažiūros akcentuoja moterį ir vyrą, kaip asmenybių, lygybę, lygiateisiškumą, kitaip tariant, ne asmens lytis, bet išsimokslinimas, kompetencija, profesinis patirtis, asmeninės savybės turi lemti tiek jo vietą darbo rinkoje, tiek ir vaidmenį šeimoje. Egalitarinis visuomenės nuostatos pasireiškia kultūriškai dominuojančio hegemoninio vyriškumo (R. W. Connell) ignoravimu, moters-motinos-globos vaidmens neigimu, namų šeiminių vaidmenų nuvertinimu, vyro tradicinio vaidmens šeimoje keitimu.

Socializacijos, pažinimo, socialinio mokymosi metu konstruojamas lyties vaidmens identitetas susideda iš sekančių elementų: lyties vaidmenų preferencijų, lyties vaidmens identifikacijos, kiekvienos lyties vaidmenų išmoninimo, lyties vaidmens sisavinimo ir lyties vaidmens orientacijos (Lynn, 1959). Socialinio lyties vaidmens terminas yra vertingas, kuomet gilinamasi diskriminacijos reiškinius, kuri prižastimi negali būti priklausomybė vienai ar kitai lyčiai. Pavyzdžiui, moterys aktyvistės naudoja lyties vaidmens koncepciją, reikalaujamos ne tik motinystės socialinių garantijų dėl vykdomos reprodukcinės funkcijos (biologinės prigimties bruožas), bet reikalauja iš darbdavio, valstybės priemonių, kurios joms padėtų derinti vis sudingesnes profesijos ir šeimos pareigas,sipareigojimus, atsakomybes (t. y. sukmingai atlikti, derinti ir socialinius lyties vaidmenis). Laikantis pozicijos, kad vyras ir moteris socialiniai vaidmenys nulemti jų prigimties, toliau vykstant tradicini socialini normų sisavinimui, išryškėja asmenybės vystymosi apribojimai, kurie sukuria socialinę nelygybę užimtumo, darbo užmokesčio, statuso ir valdymo galių sferose. Be to moterys kur kas dažniau tampa seksualiniai nusikaltimų aukomis, kur kas daugiau jų patiria skurdą, o kultūrinės normos eskalavimas bei jaunystės, grožio, fizinio patrauklumo akcentavimas nuvertina moterį, griaua jos savivertę, sukelia nervinius sutrikimus, diegia aukos, namų šeiminių sindromą (Tavris & Offir, 1997), nes rutininiai, nuobodūs, varginantys namų darbai yra niekada nesibaigiantys. Dirbančios moterys patiria stresą ir vaidmenų konfliktą, besistengdamos būti geromis motinomis ir darbuotojomis (Crosby, 1991), bet remiantis vaidmenų akumuliacijos teorija (*role accumulation theory*), teigiančia, kad vienu metu atliekame daug vaidmenų visuomenėje, dėl ko jaučiame pasitenkinimą, nes stimuliuojami alternatyviniais savivardos šaltiniais, jog kontroliuojame savo gyvenimą, galime varijuoti vaidmenimis (Rodin & Ickovicks, 1990; Kibria et al., 1990). Populiari Lerner 1980 m. koncepcija „toks gyvenimas!“ dažniausiai pateisina neigiamą stereotipą atsiradimą, kuomet moterys laikomos „silpnąja lytimi“, argumentuojant jų žemesniu socialiniu statusu visuomenėje, teisinančiu socialinę nelygybę, mažesnį mokymą atlyginimą. Tuo tarpu normatyvinis ir informacinis masinis spaudimas, sekant vyriško elgesio modeliais bei kultūros kanalo vartojimas tik sustiprina socialinį vyro vaidmenį (Kimmel, 1994). Tompson ir Pleck, 1986 m. nustatė, kad vyro socialinio vaidmens struktūra sudaryta iš: statuso, protinio, emocinio ir fizinio tvirtumo normų bei nemoteriškumo (nedirbti to ir taip, kaip moterys) normos. Tiesa ta, kad moteris ir vyras socialiniai vaidmenys skiriasi, bet jie visuomenėje turi būti traktuojami lygiavertę.

Nepaisant to, socialiniams lyties vaidmenims, kaip ir visai vaidmenų teorijai, šiandien kyla nemažai problemų: sudingesnės galimybės aprašyti vaidmenis; vaidmenys suvokiami nebe kaip statiškai, bet kaip kintantys; moterys laisvanoriškai ir savo noru atlieka pasirinktus socialinius vaidmenis; paprastai duodama suprasti, kad vykstant asmenybės pokyčiams, gali kilti būtinybė keisti nusistovėjusius socialinius vaidmenis visuomenėje. Vaidmuo kinta priklausomai nuo socialinių grupių ar subkultūrų, kuriai asmuo priklauso, pavyzdžiui, eunuch socialinis vaidmuo kito, pakeitus biologinę prigimtį, moderniančios medicinos technologijos vis dažniau žmogaus kūną pritaiko tikslingoms gyvenimo, profesijos užduotims atlikti. Dėl globalizacijos procesų, tradiciniai moteris ir vyras vaidmenų pokyčiai, formuojasi stigmatizuotas *macho*, kurio tikslas išlaikyti ir tvirtinti moteris paklusnumą bei

pavergim visuose lygiuose: seksualiniame, reprodukciname, užimtumo ir net jausm srityje. Maskulinizmo tyrin tojai, atvirkšiai pastarj dešimtmet vis garsiau kalbama apie vyrišk vaidmen kriz , aiškinam ekonominiiais pokyiais, dėl kuri vyrai praranda šeimos maitintojo vaidmen , dėl didjanio šeim , kurioms vadovauja moterys, kiekio, vyr antisocialinio elgesio ir smurto, prasming vyrišk vaidmen tr kumo. Apibendrinant reikia pasakyti, kad lyi vaidmenys spariai kinta, todėl lygyb s, socialinio teisingumo ir progresyvi lyi siekimas ir perspektyva visuomen je gali bti naudingas ne tik moterims, bet ir vyrams.

Žr.: *lyties identitetas, lyi lygyb , moteris darbo rinkoje, segregacija, socialin stratifikacija, skurdo feminizacija, liberalus feminizmas, sistemin diskriminacija, kult rin socializacija, reprodukcija.*

Literat ra:

Alpson, R., Fitzsimons, A. & Lennon, K. *Theorizing Gender*. Cambridge: Polity, 2002.

Brockhaus: *Enzyklopädie der Psychologie*, 2001.

Bourdieu, P. *Masculine Domination*. Trans. R. Nice. Stanford: Stanford University Press.

Connell, R. W. *Gender and Power*. Cambridge: University Press, 1987.

Connell, R. W. "Politics of Changing men", internetin puslapis <http://www.lib.latrobe.edu.au/AHR>.

Encyclopedia of Feminist Theories. Ed. Lorraine Code. Routledge: Taylor & Francis Group. London & New York.

Gilligan. C., *In a differences voice: women's concepts of self and of morality// The psychology of women: Ongoing dabates*. New Haven.. London. 1987. P. 278-320.

Macumoto. D., *Psichologija i kultura*. Cb.: PRAIM-EVROZNAK, 2002.

V. Šidlauskien